

УДК 811.161.2'0'373.2'276.6:611"10/19"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-17>

Ілона ПРИХОДЬКО,
orcid.org/0000-0001-5106-2218
асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) prykhodkoilona2018@gmail.com

СПЛАНХНОНІМІЧНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТЬ

У статті на широкому фактичному матеріалі розглядається історія становлення й розвитку спланхнонімічної лексики української мови від праслов'янської доби до кінця 50-х років минулого століття. До такої лексики належать назви дихальних органів, органів травлення, органів сечостатевої системи, а також номен на позначення частин центральної та периферійної нервової систем. Обстежений матеріал дає підстави говорити про те, що основний арсенал найменувань внутрішніх органів людини і тварини був сформований у праслов'янську добу. Писемні джерела і давньоруськоукраїнського, і середньоукраїнського періодів розвитку української мови засвідчують невелику кількість спланхнонімів, більша частина яких була успадкована із праслов'янської мови. Активне поповнення лексики на позначення внутрішніх органів людини і тварини відбувається у XVIII – на початку XX століття за рахунок як і питомого українського або давньослов'янського матеріалу, так і запозичень з інших мов. Основною тенденцією творення нових спланхнонімів на початку минулого століття був пошук власне українських відповідників до іношомовної лексики. З-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, меншу продуктивність виявляли конфіксація та універбація. Другий спосіб творення нових спланхнонімів – лексико-семантичний – почав складати конкуренцію афіксації з кінця XIX століття. Нерідко до іменника, що позначав той чи той внутрішній орган людини або тварини, приєднувався уточнювальний прикметник, який мав указувати на локалізацію, форму, спосіб поширення означуваного спланхноніма. Інколи для називання внутрішніх органів та їхніх частин могли використовуватися евфемічні лексеми.

Ключові слова: спланхнонім, внутрішні органи людини і тварини, лексема, семантика, праслов'янська мова, давньоруськоукраїнська мова, середньоукраїнська мова, нова українська мова.

Ілона PRYKHODKO,
orcid.org/0000-0001-5106-2218
Assistant Teacher at the Department of English Philology
and Methods of Teaching English
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) prykhodkoilona2018@gmail.com

SPLANCHNONYMIC VOCABULARY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 11TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURIES

The article examines the history of the formation and development of splanchnonymic vocabulary of the Ukrainian language from the Proto-Slavic era to the end of the 50s of the last century on the basis of broad factual material. Such vocabulary includes the names of the respiratory organs, digestive organs, organs of the genitourinary system, as well as names to denote parts of the central and peripheral nervous systems. The examined material gives grounds to say that the main arsenal of the names of human and animal internal organs was formed in the Proto-Slavic era. Written sources which belong to both the Old East Slavic and Middle Ukrainian periods of the Ukrainian language development testify to a small number of splanchnonyms, most of which were inherited from the Proto-Slavic language. The active replenishment of vocabulary used to denote the internal organs of man and animal occurred in the 18th – early 20th century due to specific Ukrainian or ancient Slavic material, as well as due to the borrowings from other languages. The main tendency in the creation of new splanchnonyms at the beginning of the last century was the search for Ukrainian equivalents to foreign vocabulary. Among the methods of morphological derivation of nouns to denote the internal organs of man and animal, the most productive was suffixation, whereas less productive was prefixal-suffixal and univerbation ways. The second way of creating new splanchnonyms, that is lexical-semantic, began to compete with affixation from the end of the 19th century. Often the noun denoting this or that internal organ of a person or animal was joined by a clarifying adjective which was to indicate the location, form, and method of distribution of the denoted splanchnonym. Sometimes euphemic lexemes could be used to name internal organs and their parts.

Key words: splanchnonym, internal organs of man and animals, lexeme, semantics, Proto-Slavic Language, Old East Slavic Language, Middle Ukrainian Language, New Ukrainian Language.

Постановка проблеми. Найменування частин тіла людини і тварини останні кілька десятиліть є предметом пильної уваги мовознавців: розроблено докладні класифікації соматичних найменувань (Вайнтрауб 1980: 51–55; Кравчук-Тугра 1987: 45; Вежбицкая 1996: 387; Апресян 1995: 355; Кочеваткин 2001: 7–63; Бердникова 2000; Масалева 2010: 8; Дяченко 2008: 29–153; Валодзіна 2009: 51–105; Подгорная 2015: 161 та ін.), постійно розширюється коло наукових студій, об'єктом яких є фразеологізми з тим чи тим соматичним компонентом. Найменування внутрішніх органів людини і тварини, які в найпоширенішій на сьогодні класифікації соматизмів (автор – О. Кочеваткін) іменуються спланхнонімами (Кочеваткин 2001: 35), інколи мовознавці в межах власних наукових розслідувань над іншими мовними фактами залучали до розгляду (Берта 2017: 60), однак дотепер в українському мовознавстві немає студії, у якій би розглядалися спланхнонімічні найменування в діахронічному плані. Це й зумовило **актуальність** пропонованої статті.

Мета нашої розвідки – описати історію становлення й розвитку найменувань внутрішніх органів людини і тварини від праслов'янської доби до середини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Хронологічні межі для нашої розвідки – до середини ХХ століття – ми обрали передусім тому, що саме до кінця першої третини минулого століття лексикографічна палітра української лінгвістики мала передусім національномовне опертя, коли «з-поміж наукових термінів перевага надавалася українським відповідникам і до більшості іншомовних слів добирали українські слова» (Кочан 2011: 161). Спроби побудувати питому українську термінологію автори галузевих підручників та словників, виданих в УРСР у 20-х роках ХХ століття, після 30-х років продовжили в еміграції. Лексика і їхніх наукових робіт, і словників залишилася такою ж, якою вона була в момент їх виїзду з СРСР. І тому лексикографічні й наукові праці, видані до кінця 50-х років минулого століття, відбивають ту мову, яка панувала в українській науковій царині у першій третині ХХ століття.

І. Праслов'янська доба

І.1. **Внутрішні органи в цілому** позначалися такими іменниками: **kašьka* (ЕССЯ IX 159) 'нутрощі комах' від **kaša* 'місиво; каша'; **ętro* (VI 72) 'печінка (й легені)', 'навив, опух', від іє. **entro-m*, де **en-* - префікс 'в', а *-tr-* - формант із просторово-компаративною функцією (див. докладніше ЕССЯ VI 72); **ajьno* (I 64) 'навколоплідний пузир', ад'єктивне похідне за типом

ajьnъjь* 'яйцевий' від **aje* 'яйце'; **duxadlo* (V 150) 'свинячий пузир' від **duxati* 'вдихати, нюхати' + *-(a)dlo* (Там само); **ętreba* / **ętrebъ* / **ętroba* (VI 71) 'утроба', вочевидь, має схоже пояснення, як і пара **ędro*/ędra*: якщо в **ędro* виокремлюються *ęd-* 'усередині' + *-tr-*, то схожу семантику міг мати й **ę-* < **on-* 'усередині' (ЕСУМ VI 9); **kyla* (ЕССЯ XIII 262-263) 'грижа; пухлина', спор. з лит. *kūla* 'потовщення, нарість', *kūlas* 'пупкова грижа'.

У похідному **červo* (ЕССЯ IV 82) 'черевна порожнина, живіт' дослідники лише на типологічному рівні виокремлюють суфіксальний елемент *-v-*, що продовжує іє. основу **(s)ker-* 'різати', 'шкіра' (див. ЕССЯ IV 83). У дериваті **červina* (IV 81) 'кишки, нутрощі' від **červo* суфіксальний *-ina* вже на праслов'янському етапі увиразнював сему збірності.

Для іменування залози давні слов'яни використовували іменник **zelza*, **gelza* 'залоза' (ЕСУМ II 229), котрий етимологи пов'язують із **zelezo* 'залізо' або з **zelodъ* 'жолудь' (Там само).

2.3.2. **Назви органів травлення:** **ędadlo* (VI 38) 'жувальний апарат у тварин' (< **ędati* + *(a)dlo*); **ędakъ* (VI 38) 'стравохід' (< **ędati* + *(a)къ*); **elito* (VI 21-22) 'нутрощі, великий живіт, одна з частин шлунка у великої рогатої худоби', спор. з іє. **elo-* (пор. нім. *Aal* 'вугор', а також поширене значення аналізованого слова 'ковбаса') + суфікс *-it(o)*; **xobotъ* (VIII 46) 'хобот', за припущеннями укладачів ЕССЯ, від **xabati* 'штовхати, дути' (Там само 7), при цьому **xobotъ* – похідне з формантом *-otъ* від кореня **xob-* (Там само 47); **jьkno* (VIII 216) 'живіт', спор. з іє. **jьekⁿn-* 'печінка' (докладніше – VIII 216); **rъtъ* 'рот; дзьоб' (ЕСУМ V 127), можливо, пов'язаний із **ryti*; перенесенням за подібністю, вочевидь, є **kьlba* / **kьlьbъ* (Козлова 1997: 23) 'порожнина шлунка; (свинячий) шлунок; нутрощі риби'. Сему речовинності мав дериват **kalivo* (IX 124) 'задній прохід' від **kalъ* 'бруд' + *-(i)vo*; **kal'uxъ* (IX 125) 'кишки' від **kalъ* 'бруд' + *-uxъ*; **kyša* (ЕСУМ II 440), **kyšьka* (ЕССЯ X 278) 'кишка' від **kysiti*, **kysnoŕi* 'мокнути, киснути' (очевидно, така назва зумовлена тим, що, потрапляючи до стравоходу, їжа під дією шлункового соку перетравлюється).

Із-посеред обстежених реконструкцій маємо й кілька давніх **дентонімів**, а саме: **černъ* / **černo* / **černa* / **černъ* (IV 69) 'корінний зуб, щелепа, ясна', вочевидь, споріднене з **ker-n-o*, **korę* / **korene* 'стебло, ніжка'; **dęsno* / **dęslo* (V 26) 'ясна' від іє. назви зуба **(e)dent-* + *-sn(o)* / *-sl(o)* 'зуб'; **dęslo* (V 99) 'ясна', споріднене з **dęsno* / **dęslo* (V 26), носовий *ę*, на думку укладачів ЕССЯ, міг виникнути в результаті діалектної депалаталізації **d-**

(ЕССЯ V 26); **zpbъ* (ЕСУМ II 47), пор. лит. *žambas* ‘гострий предмет, грань балки, лезо’, і.-е. *g'ombhos* ‘виступ, те, що виростало’ < *g'en-* ‘народжуватися’.

Конфікси надавали похідним утворенням локативної семантики, наприклад: **občervje* (ЕССЯ XXVI 138) ‘плівка навколо кишок, черевної порожнини’ (**červo* ‘живіт’);

2.3.3. Проаналізовані джерела дають нам незначну кількість реконструйованих назв дихальних органів, а саме: **xrěli* (VIII 91) ‘жабри’ є фонетичним варіантом до **skrěli* ‘те саме’; **čerl'ustьn'a* (IV 66) ‘жабра’, дослідники виводять це слово з **čel'ustь* (ЕССЯ IV 43) із неясним *-r-* (див. докладніше ЕССЯ III 66); **dyxadlo* (V 199) ‘дихальний орган, легені, ніздря кита’ від **dyxati*; імовірним праслов'янським є іменник **žebra* (ЕСУМ II 184) ‘рот, паща; вилиця, щелепа’, яке могло бути пов'язане з **žejba* ‘рот, паща’ (Меркулова 1963: 76–78).

2.3.4. Назв органів сечостатевої системи у давніх слов'ян також було небагато: **xujь* (ЕССЯ VIII 114) ‘чоловічий статевий орган’, пов'язане з **xvoja*, пор. іє. **xau-*, **xu-*, **xj-* ‘хвіст’, *-j-* – колишній суфіксальний елемент, що виводиться із *-j-* (пор. **skoi-j-o*, **skü-oj-ā* ‘гілка, хвіст’); **grōzidlo* (VII 150) ‘вим'я свині’ від **grōziti* ‘наповнювати вагою’ (VII 150) або від **grōzь* ‘вантаж’ (151) + *-(i)dlo*; **ędro*/**ędra* (VI 65-66) ‘ячко (про чоловічий статевий орган)’, можливо, походить, на думку укладачів ЕССЯ, від **en-* ‘всередині’ + варіант форманта *-tr-* – *-dr-*, пор. **ętro* та **qtrь*; **ędro* / **ędra* (VI 43-44) ‘жіночі внутрішні статеві органи’, ‘печінка’, пор. іє. **oid-ro* ‘гнійний опух, нарив’; **dьbna* (V 173) ‘матка’ – як додаткове значення до основного ‘відчуття болю в суглобах, кишківнику тощо’, зумовленого значенням етимологічно тотожного **dьbno* ‘внутрішня (хвороба)’; **dojьka* / **dojьkь* (V 55) ‘груди; сосок’, **dojьсь* (V 55) ‘сосок’ від **dojiti*; **dupa* (V 157) ‘жіночі статеві органи’, пор. іє. *dhejp(b)-* / *dhojp(b)-* ‘глибокий; улоговина’; **тошьна*/**тошьн'a* (XX 37) ‘шкірний мішечок, у якому розташовані чоловічі статеві органи’ (укладачі ЕССЯ вважають це слово результатом субстантивзації прикметника, що, своєю чергою, походив від ***тохъ* – (Там само) та, вочевидь, пізніший варіант **тошьнька* (Там само 39); *вумѣ* (ЕСУМ I 376) ‘вим'я’, спор. з двн. *ūtār* ‘вим'я’ < і.е. *ūdh-r-n-*, суфікс *-men* у пізнішому *ūd(h)men-* – на праслов'янському ґрунті (Хемп 1970: 263-268; Хемп 1972: 176); етимологічно складне утворення **mōdo*/**mōdь* (ЕССЯ XX 123) ‘тестикула, ячко’ може бути пов'язане з прикметником **mōdrь* ‘мудрий, розважливий’, котрий, своєю чергою,

має в основі корінь *ten-* ‘душевний порух, розумова діяльність’ (Топоров 1963: 10-12), оскільки, «згідно з народними повір'ями, **mōdo* і є зосередженням чоловічого начала, сили й енергії, що виявляються як у розумовому, так і в сексуальному житті людини» (ЕССЯ XX 123).

Очевидно, композитом у цій підгрупі спланхнонімів був дериват **děloga* /**dětologa* (ЕССЯ V 8) ‘матка; послід’ (**děto-* та **loga-*).

Можливо, евфемічним є утворення **bobьkь* (II 150) ‘чоловічий статевий орган у немовляти’, мотивоване округлою, схожою на біб, формою того, що назване вивідним словом.

Спорадично реконструйовані й конфіксальні полімотивовані деривати з лексико-словотвірним значенням ‘дещо, розташоване навколо того, що названо вивідною основою’, наприклад: **obplodьje* (XXVIII 229) ‘оболонка навколо плода; про врожай’ від **plodь*, **obploditi* ‘запліднити’, можливе й пізніше книжне /термінологічне/ утворення (див. Білоусенко та ін. Нариси... 2010, с. 29)].

II. Українська мова XI – першої половини XX століття

До цієї лексико-семантичної підгрупи включаємо ті соматизми, які називають не лише внутрішні органи, а й ті їх частини, які можуть розташовуватися в багатьох ділянках людського організму. За нашими даними, в обстежених джерелах такі найменування засвідчені порівняно пізно.

На позначення **всього організму** виступали такі лексеми: *організм*, *снасть*, *устрій* (1920 РУМедГалин 85).

Якщо говорити про локалізацію внутрішніх органів, то передусім вважаємо за доцільне навести іменники, у яких реалізоване загальне значення ‘**порожнина, вмістилище**’, а саме: *полость* – *порожнина*, *дутина*, *ямина*, *яма*, *нутрина*, *середовина*, *порожня*, *дуплина* (1920 РУМедГалин 98).

Загалом аналізована підгрупа номенів у плані семантики була досить строкатою, наприклад: *И вынявъ тельбухы зь кышкамы* (1842 Ен III 23), *тельбухи* (1920 РУМедГалин 99), запозичення з пол. *telbuch* ‘товсте черево, пузо’, власне українським є суфіксальний дериват *требуха*: *Щоб серце вирвать съ требухою* (к. XVIII/1842 Ен V 62), пов'язане із **terb-*, **tъrb-* > **terbiti* ‘м'яти, колотити’ (ЕСУМ V 627); *животиння* (Гр I 482) ‘те, що знаходиться в животі’, *середина*, *серединка* (Гр IV 115), *одріб* (1920 РУМедГалин 20). Оскільки внутрішні органи нерідко могли сприйматися як сукупність, то й позначатися вони могли, відповідно, плоративами, а саме: *нутроці* (1920 РУМедГалин 19-20,

1928 СПТ 14) від *нутро*, *нутрь* ‘внутрішній вміст’ (1840 Б-Н 248), *калюшки* (1920 РУМедГалин 20) від *калюх* ‘живіт’.

Окрему підгрупу становили іменники зі значенням ‘внутрішні органи, витягнуті з тіла вбитої тварини’, наприклад: *легкуша* (Гр II 351) ‘язик, верхні дихальні органи, легені, серце й печінка разом’ (зазвичай ці внутрішні органи, які є досить легкими на вагу, витягають із тіла тварини, коли випотрошують його); *потрух* (1920 РУМедГалин 99) ‘те, що витрусили з черевної порожнини’. У результаті метонімії (внутрішні органи називалися з огляду на те, яка тварина була випотрошена) постали такі найменування, як *зусак* (Гр I 342) та *журавель* (492).

Із кінця XIX століття виокремилася група найменувань **ендокринної системи** – **залоз**. Прикметним є те, що вони часто з однослівним відповідником до російськомовних двокомпонентних термінів, побудованих за моделлю «іменник + прикметник» (ад’єктив тут виступав поширювачем, який указував на розташування чи функції тієї чи тієї залози), мали й паралельні українськомовні субстантивно-ад’єктивні сполуки. З-поміж однослівних лексем, які не передбачали уточнень щодо їх функції чи локалізації, це передусім праслов’янський іменник *залоза* (1920 РУМедГалин 43, 1928 СПТ 33), *залозка* (1920 РУМедГалин 43). Інші найменування могли мати два синонімічні варіанти – одно- та дво-слівний, а саме: *ж. грудная* – *перса молошнівка*, *ссучка*, *груді*; *железы забрюшинные* – *залози позачеревні*; *зобная ж.* – *глеза*, *з. виделкова*; *ж. лимфатическая* – *з. пасокова*; *ж. миндалевидная* – *мигдалик*; *з. слюзна*, *слизньова*, *слизівка*; *надпочечная* – *наднирок*, *з. надниркова*; *ж. околоушная* – *слинівка привушна*, *з. привушна*; *потовая* – *потівка*, *з. потова*; *ж. предстательная* – *присечник*, *з. присечникова*; *ж. привратниковая* – *з. брамникова*; *ж. сальная* – *лоївка*, *з. лойова*; *ж. семенная*, *яйчко* – *яйко*, *шулятко*, *муд*, *з. насінна*; *ж. слезная* – *слезнівка*, *з. слюзова*; *ж. слюнная* – *слинівка*, *з. слинява* (1920 РУМедГалин 43); *Околоушная железа* – *приушна залоза*, *приушнівка* (84); *предстательная железа* – *присечникова залоза* (101); *залоза передміхурова*, *залози кишкові*, *залози кружалові*, *залози сіркові* (1928 СПТ 33). Як бачимо, дво-слівні найменування залоз утворені здебільшого шляхом добору буквального українськомовного відповідника: *з. слинява*, *з. брамникова*, *з. привушна*, *з. надниркова*, *з. слюзна*, *присечникова* тощо. Що ж до однослівних назв, то інколи натрапляємо на власномовні або успадковані з попере-

дніх періодів розвитку мови варіанти називання частин організму аналізованої групи, наприклад: *ссучка* < *ссати*, *шулятко* – можливо, споріднене із *шуляти* ‘штовахати’, *шуляк* ‘поштовх; стусан’ (1886 Ж II 1101), *муд* (пор. **mōdo/*mōdъ* ‘тестукула, яєчко’). Простежуємо також те, що значна частина таких назв могла бути утворена шляхом універбації, наприклад: *мигдалик*, *слизівка*, *наднирок*, *присечник*, *потівка*, *лоївка*, *слезнівка*, *слинівка*, *приушнівка* і т. ін.

У лексикографічних працях першої чверті XX століття фіксуються найменування **отворів**, **протоків**, **каналів**, **проходів**, **заток** тощо в тілі людини чи тварини, у яких яскраво прозирає сема локативності, а саме: *железы отверстие* – *визівок* (1920 РУМедГалин 43); *железы проток* – *провід залози* (43); *пищевод* – *стравохід*, *їжник*, *кормовий провід*, *їжниця*, *стравохідниця* (93), *проводець* (1928 СПТ 46), *провід кістковий* (46); *канал* – *канал пахвинний*, *канали півкружалові*, *канал носово-слізний*, *канал слізний*, *канал вушківий*, *хордовий канал*, *центральний канал*, *каналіці зубні* (46), *кишковий провід* (50); *синус*, *затока*, *затока чолова* (126), *затока сечостатева* (126) – назва зумовлена дугоподібною формою таких ділянок організму людини чи тварини; *затока плеврора* (1928 МРУС 126) та багато інших.

Просторову семантику мають також спланхоніми, що називали **заглибини** в тілі людини чи тварини. Це були головно однослівні найменування, а саме: *впадина* – *западина*, *ямка*, *заглибина*, *вглибина*, *у(в)логовина*, *влуковина*, *влука*, *заикалубина*, *опадь*; *тазобедренная в.* – *кульшова ямка*, *пановка* (назва зумовлена, очевидно тим, що кульшова заглибина є найбільшою в тілі людини); *впадина глазная* – *очня* (1920 РУМедГалин 23), *выемка*, *вырезка*, *борозда* [...] – *борозна*, *рівчачок*, *борознонька* (25); *жолобок*, *ринва*, *борозенка*, *долочок* (45) та ін.

Наведений матеріал показує, що в деяких похідних сема ‘частина тіла’ була вторинною, зумовленою подібністю до називаного тією чи тією лексемою поняття, пор.: *улоговина* (1893 УмСп I 113, Гр IV 334) ‘западина, котловина’, *борозна* (Гр I 88) ‘викопана або вимита неглибока довга канава в землі’, *борознонька* (88), *рівчачок* (IV 20), *ямка* ‘вирита або вимита невелика заглибина в землі’.

До цієї ж групи загальних або таких, що можуть стосуватися будь-якого із внутрішніх органів або локалізуватися в різних частинах тіла людини чи тварини, найменувань належать і назви **кили**. Однослівних номенів цього утворення небагато, і це насамперед засвідчена у джерелах XI–XIII століть праслов’янська лексема **кила**: *и начашя при-*

строати собѣ кошыли, а не срачицы, <...> и яки зворѣ в ногавици створше, образ **килы** имуще, и нестыдящеса отинуд(ь), аки скомраси (XIII/XV ПереяславЛіт 482зв/6), **кила** (Гр II 238) та його пізніший варіант **гила** (1920 РУМедГалин 34), що виник на українськомовному ґрунті внаслідок діалектних фонетичних змін початкового **к-** > **г-** > **г-** (ЕСУМ I 506); **пропуклина** (34) (пор. *опукати 'ставати опуклим, надуватися' – ЕСУМ V 205), **надими** (34) (від **надимати(ся)** 'надувати(ся)'). Більшість же зафіксованих у словниках к. XIX – поч. XX століття назв, залежно від розташування, способу виникнення чи вигляду, могли поширюватися відповідними прикметниками, наприклад: **Грыжа** – **кила**: <...> **келюхова**, **черевна**; **природня**, **здобута**; **товшина**; **штучна**; **нетипова**, **незвичайна**; **урождена**; **стегова**; **к. грудоперетинкова**; **проста**; **пахвинна**, **надими**; **незаправна**; **к. білої смуги черева**; **мізкова**; **м'язова**; **к. навкоса**, **надвірня**, **навкісна**; **к. затулюючи**, **затульна**; **к. чепцева**; **груднина**; **к. калиткова**; **к. забійна** **к. пупцьова**; **к. сечникова** (35).

Сема 'вмістилище' наявна також у нерідко дедемінутивізованих, утворених семантичним способом похідних гнізда **міх-/міш-**, а також **торбинка** й рідко – **пухир**. Як і найменування попередньої підгрупи, вони, залежно від призначення, зовнішніх характеристик чи розташування, поширювалися прикметниками, а саме: **пузырь** – **пухир**, **міхур**, зм. **міхурець** (1920 РУМедГалин 107); **Мішечок**, **міхурець**, **торбиночка**, **мішечок волосяний**, **мішечок зубний**, **мішечок мезодермальний**, **мішечок первісний**, **мішечок сферичний**, **мішечок еліптичний**, **торбинки анальні**, **торбинки зацічні** (1928 СПТ 67), **мішок жовтковий**, **мішок кишково-жовтковий**, **мішок шкорово-жовтковий**, **мішок слізний** (68).

На позначення **оболонки** слугували похідні, утворені головню морфологічними способами, а саме: **Оболочка** – **оболонка**, **опона**, **плівка** (82), **о. ворсинчатая** – **барвничка** (1920 РУМедГалин 82) **о. мышечная** – **м'яззя**, **о. сосудистая**, **наружная** – **ожилля**; **середжилля**; **о. мышечная** – **м'ясатка**, **скловатка**; **о. отпадающая** – **обрудок** (1920 РУМедГалин 82). Траплялися з-поміж таких назв і запозичення, яким уже на українськомовному ґрунті могло надаватися інше значення, наприклад, **ослонка** (82) 'оболонка' від польс. **oslonka** 'кожух'. Рідко найменування згаданої семантики мали побіч себе прикметниковий поширювач, пор.: **о. сосудистая**, **наружная** – **о. м'язожилова**, **о. середножилля** (82).

Спостереження над українськими лексикографічними виданнями дають підстави говорити про певні тенденції в іменуванні частин тіла, які

полягали в поступовій заміні однослівних назв іменниково-прикметниковими сполуками. Приміром, для називання **перетинки** у словнику М. Галина 1920 року використовувалося переважно як однослівні, так і двослівні варіанти, наприклад: **Перепонка** – **перетинка**, **плівка**, **перетно**, **наболонь**, **шкурка**; **т. serosa** – **п. сировчана**, **сировчанка**, **т. olfactoria** – **перетинка нюхова**, **нюхачка**, **membrana aponevrotica** – **перетинка розтяжна**; **т. obturatoria** – **п. зарістка**, **п. замикаюча**, **п. напнута**; **т. serosa** – **п. сировчана** (1920 РУМедГалин 91). А вже словник В. Кисільова 1928 року дає нам виключно двослівні конструкції, а саме: **membrana tympani** – **бубонцева (барабанна)**, **оболонка (перетинка)**; **membrana aponevrotica** – **розтяжна (апоневротична)** **оболонка (перетинка)**; **membrana obturatoria** – **затульна оболонка**; **нюшна оболонка**; **membrana serosa** – **сироваткова оболонка** (1928 МРУС 104), **межистінна перетинка** (107) 'плевра'. Як бачимо, інколи найменування **оболонка** й **перетинка** виступали синонімами, що було зумовлено перекладом латинського терміна **membrana** двома варіантами, причому відповідник **перетинка**, за нашими даними, почав замінити першу з наведених лексем пізніше.

Для називання **складки** використовувалися девербативи **загинка**, **згортка**, **збурка**, **бганка**, **зморшка** (1920 РУМедГалин 119).

3.2. Органи дихання

На позначення **горла** із давньоруськоукраїнського періоду був поширений праслов'янський іменник **горло**, який слугував для називання горла як частини шиї (див. п.3.1. дисертації), так і частини дихальної системи, наприклад: **гърло** (XII/XIII СДЯ I 411) 'голосові зв'язки, гортань', **горло**, **гортань** (XVI Тимч II 44) 'гортань', **гордло** (XVII Тимч II 41) 'горло', **горло** (Гр I 313, 1928 СПТ 25), **пролик** (1920 РУМедГалин 31), **пролиг** (1920 РУМедГалин 31, 1928 МРУС 33) від **лигати** 'ковтати' (Гр II 357), **горлянка** (1920 РУМедГалин 33), **гаргала** (33) (від лат. **gargala** 'горло' через посередництво польс. – ЕСУМ I 472).

Згодом виокремлюється поняття **дихального горла** (1928 МРУС 35), для називання якого використовувалися похідні гнізда **дих-**, а саме: **дихавка**; **дихальце**, **дишка** (35), **дишник** (153).

Обстежені джерела фіксують також композити, наприклад, носоглотка (**cavum nasopharyngeale**) – **носогорло**, **носопролик** (1928 МРУС 84).

Для іменування **гортані** як місця утворення голосу з XIII століття і в подальші періоди розвитку мови фіксується праслов'янський іменник **гъртань** (1296 СДЯ II 412, СУМ XVI-XVII VII 39),

го(р)тань, го(р)ло (1596 ЛЗ 40/31); *гертань, гертанка* (Гр I 280), де *-а-* в корені, очевидно, артикуляційної природи; *горлянка* (Гр I 313, 1928 СПТ 26); *гергавка* (Гр I 318, 1920 РУМедГалин 33) від *герготати* ‘кричати’; *дерланка* (1920 РУМедГалин 33) від *дерти* [голос].

Інші назви частин голосових зв’язок, наприклад, *перейстя, вістя гортанки, голоснянка* (1920 РУМедГалин 33) ‘голосова щілина’, *горлянькова щілина* (1928 МРУС 170).

Не вельми широким, хоч і помітним у плані суфіксальної варіативності, спектром назв представлені іменники із семантикою ‘легеня’, які фіксуються в обстежених джерелах *легеня* (1894 УмСп 68, Гр II 351, 1920 РУМед Галин 65), *легені* (1894 УмСп 68, 1920 РУМед Галин 65, 1928 СПТ 60), *легушка* (Гр II 351), *легке, легкі, легушки* (1920 РУМедГалин 65). Мотивація таких субстантивів прикметникового походження зумовлена тим, що легені, порівняно з іншими нутрощами і людини, і тварини, є легшими.

Для називання *плеври* використовувалися такі іменники: *олегення* (1920 РУМедГалин 94, 1926 Лук 27) ‘плевра’, *плевра, олегня* (1928 МРУС 107).

Дихальні органи тварин репрезентовані в обстежених джерелах двома відомими з дописемного періоду іменниками: *зябри, жабри* (1920 РУМедГалин 42), та девербативом *зяви* (Там само), що в основі має праслов’янське дієслово **zeti* ‘зяяти, бути порожнім’ (ЕСУМ II 285).

На позначення органу дихання, розташованого у верхніх дихальних шляхах, використовувався суфіксальний дериват із лексико-словотвірним значенням ‘частина організму, подібна до того, що назване вивідним словом’, а саме *мигдалина* (1920 РУМедГалин 1920, 1928 СПТ 68), *мигдалик піднебінний* (1928 СПТ 68).

Для називання *бронха* в лексикографічних джерелах фіксуються суфіксальні девербативи *дишка, озяв* (1920 РУМедГалин 14), *озявок* (Гал) (1920 РУМедГалин 17).

3.3. Найменування органів сечостатевої системи

У лексикографічних працях першої половини ХХ століття натрапляємо на збірне найменування статевих органів, а саме: *Половые органы – природження* (1920 РУМедГалин 97).

А. Система сечовидільних та сечовивідних органів.

Із ХVІІІ століття в проаналізованих джерелах засвідчене слово *нирка*, яке й надалі, за нашими даними, закріпилося як єдине для називання основного парного органу хребетних тварин, у тому числі й людини, за допомогою якого з організму виводиться рідина, а саме: *На катеі*

в ниркахъ и на песокъ особливе способи домове (1759-1775 ЛО 34), *нирка, нім. Niere* (1886 I 528, Гр II 564). Органи, які безпосередньо прилягають до нирок і забезпечують їх роботу, засвідчені під такими назвами: *принирка, надниркова залоза, наднирок, принирок* (1920 РУМедГалин 76), *переднирки* (1928 СПТ 46), *ниркова миска* (63), *переднирка* (105), *стовпи ниркові* (137) та ін..

Спостереження за способами називання **сечового міхура** дали нам підстави говорити про те, що до однослівної форми чи двокомпонентної моделі ця частина нутрощів людини й тварини називалася описовим зворотом, наприклад: *в[о] зми пузиръ заразь з(ъ) уриною з кабана свѣжо заколотого* (1759-1775 ЛО 87). Припускаємо, що більш сучасного вигляду найменування згаданої частини тіла набули, ймовірно, у другій половині ХІХ століття: *сечник, сечевий міхур, мехір* (1920 РУМедГалин 72), *міхур сечовий* (1928 СПТ 112).

Для іменування **сечовидільного каналу** використовувалися такі назви: *сечепровід, мочівник, сечевід* (1920 РУМедГалин 72), *сечівник* (1920 РУМедГалин 72, 1928 СПТ 46).

Б. Статева система.

Із ХІ століття фіксуються нерідко евфемічні, описові назви на позначення **зовнішніх статевих органів**, наприклад: *и сѣмъ изидеть, или и гоиломъ прикоснутиса индѣ* (1130-1156 Кир 45) ‘чоловічий статевий орган’, певне, від *гоити*, пор. *гоило* (ХІІ/ХІV СДЯ II 348) ‘міць, сила’, *живло, первень* (1920 РУМедГалин 41); *залупа* (1920 РУМедГалин 47), *п. крайняя – припрутня, пропонець* (1920 РУМедГалин 94), *луно* (ХVІІІ МагТимч I 410) ‘мошонка’, *scrotum tiraphe – листва, калиткова смуга* (1920 РУМедГалин 72), *калитка* (1920 РУМедГалин 72, 1928 СПТ 70) ‘мошонка’; *паголова* (1920 РУМедГалин 33) ‘голівка статевого члена’, *прутневий жолудь* (1928 СПТ 25) ‘голівка члена’; *клитор – скоботень, секінь* (59), *лобок – луна, лобик, Венерин поріг* (66).

Інколи простежуємо розмежування назв дітородного органу у людей і тварин, наприклад: *кузюкъ – дѣтородный удѣ у животныхъ* (1840 Б-Н 199), *луно – шулята у животныхъ млекопитающихъ* (213).

Груди як статевий орган та їхні частини позначали такі лексеми, нерідко поширювані уточнювальними прикметниками: *сосок – смочок, сочка; (у коровы) – дійка, пипка; с. булавовидний – с. баньковастий; с. валикообразный – с. валочковатий, с. облий* (1920 РУМедГалин 123); *areola mammae – околичка смочкова; sinus lactifera – затока молочна* (34), *околососковый кружок – при-смочкове коло* (84); *залоза грудна* (1928 СПТ 33), *чоловіча груди* (33).

Із XVII століття фіксується найменування молочної залози тварини, яка годує, а саме: **цицька** (сер. XVII МатТимч II 471) ‘груди’, *с. (кормящей) – цицька* (1920 РУМедГалин 123), походить, можливо, від **cisati* ‘смоктати’ (Царук 1998: 169).

Назви **внутрішніх статевих органів**, які давалися з огляду або на подібність до того, що називає мотивувальне слово, або на виконуваним тим чи тим органом функцію, або на його розташування чи призначення, засвідчені в лексикографічних джерелах із XX століття, наприклад: *periurethritis – осечівниця* (1920 РУМедГалин 92) ‘простата’, *простата – присечник, передсечник* (106); *яєчка* (1928 СПТ 46), *яєчко* (160); (*прости*) *трубочки сім’яні* (46), *перетинка прутнева* (93), *перетинки яєчкові* (93); *пліва* (97), *перетинка дівоча* (97), *перед’ядро жіноче* (105), *придаток яєчковий* (106), *яєчник* (160).

Досить широким є спектр найменувань піхви та органів, розташованих навколо неї, а саме: *Влагалище – піхва; вібло піхви; пороги; п. слизньова; піхвова частина, піхвова оболонка* (1920 РУМедГалин 19), *гимен – дівинка, дівоча перетинка; д. обручкова; д. сітчаста; д. кляпонька; полудунный – д. перскружна; д. стріпата* (29), *матка – ураз, матиця, матерниця, дитинник* (1920 РУМедГалин 69), *плева – плівка, оболонка, кожушок* (94), *придаток – додаток, наддатов; п. яичка – над’яйча; п. яичника – над’яйник* (102).

Висновки. Обстежений матеріал дає підстави говорити про те, що основний арсенал найменувань внутрішніх органів людини і тварини був сформований у праслов’янську добу. Писемні джерела і давньоруськоукраїнського, і середньоукраїнського періодів розвитку української мови засвідчують невелику кількість спланхнонімів,

частина яких була успадкована з праслов’янської мови (*кила, гърло*).

Активне поповнення лексики на позначення внутрішніх органів людини і тварини відбувається у XVIII – на початку XX століття за рахунок як і питомого українського або давньослов’янського матеріалу, так і запозичень з інших мов. Основною тенденцією творення нових спланхнонімів на початку минулого століття був пошук власне українських відповідників до іншомовної лексики. З-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, меншу продуктивність виявляли конфіксація (над’яйник ‘придаток яєчка’, *озявок* ‘бронха’) та універбація (*мочівник* ‘сечовий /мочовий/ міхур/’, *присечник* ‘присечникова залоза, простата’, *принирок* ‘надниркова залоза’, *над’яйча* ‘придаток яєчка’). Другий спосіб творення нових спланхнонімів – лексико-семантичний почав складати конкуренцію афіксації з кінця XIX століття. Нерідко до іменника, що позначав той чи той внутрішній орган людини або тварини, приєднувався уточнювальний прикметник, який мав указувати на локалізацію, форму, спосіб поширення означуваного спланхноніма (*придаток яєчковий, сечевий міхур, смочок баньковастий, затока молочна* тощо). Інколи для називання внутрішніх органів та їх частин могли використовуватися евфемічні лексеми (*кузюк* ‘статевий член самців’).

Перспективами подальших студій у царини соматичної лексики полягають, на нашу думку, в більш докладному вивченні спланхнонімів крізь призму формування діалектів української мови від найдавніших часів до сьогодення.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Б-Н – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.

Гр – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

Енеїда-1842 – *Virgiliova Eneida, na malorosijskij jazyk perelozennaja I. Kotljarevskimj. Har'kov', 1842. Ч. I–VI.*

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

ЛО – *Лѣкарства описа(нъ)ніє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому всѣхъ поратоватисѣ моглєть. Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.

Лук – Лукасевич Є. Анатомічний словник (матеріали). Львів, 1926. 71 с.

Кир – *Вопросы Кирика, Саввы и Ильи, съ отвѣтами Нифонта, епископа новгородскаго, і другихъ ієрархическихъ лицъ. Памятники древнерусского канонического права.* Т. 6. Часть первая (памятники XI–XIV в). Санктпетербургъ. 1880. С. 21–62.

МатТимч – *Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. Київ-Нью-Йорк : Преса України. Кн. 1–2.

МРУС – *Кисільов В. Ф. Медичний українсько-російський словник.* Київ : НАН України, 2008. Вип. III. 172 с.

ПереяславЛіт – *Летописец Переяславля Суздальского (Летопись русских царей). Полное собрание русских летописей.* Москва : Археографический центр, 1995. 184 с.

РУМедГалин – Російсько-український медичний словник : матеріали до української медичної термінології / ред. комісія: проф. О. В. Корчак-Чепурківський (голова) та ін. ; упоряд. д-р мед. М. А. Галин; Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної просвіти. Київ, 1920. 144 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.

СУМ XVI–п.п.XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2006. Вип.1–17.

Тимч – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків-Київ : ДБУ, 1930-1932. Т. 1. XXIV, 937 с.

Ум-Сп – Словарь російсько-український / уклад. М. Уманець і А. Спілка. Львів : НАН України, 1893–1898. Т. I–IV.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Вып.1–40. Москва : Наука, 1974–2012.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды* : в 2-х т. Т. 2. Москва, 1995. 767 с.
2. Бердникова Т. А. Лексико-фразеологическое поле соматизмов: на материале архангельских говоров : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.02. Москва, 2000. 376 с. URL : <http://www.dslib.net/literatura-rosii/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arhangel'skih-govorov.html>.
3. Берта Е. Т. Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Том 20. 2017. № 2. С. 54–62.
4. Білоусенко П. І., Іншакова І. О., Качайло К. А., Меркулова О. В., Стовбур Л. М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). Запоріжжя ; Кривий Ріг, 2010. 480 с.
5. Вайнтрауб Р. М. О соматической фразеологии в русском языке. *Лексические единицы русского языка и их изучение*. Ташкент, 1980. С. 51–55.
6. Валодзіна Т. Цела чалавека: слова, міф, ритуал. Мінск : Тэхналогія, 2009. 431 с.
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
8. Дяченко Н. М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 408 с.
9. Козлова Л. М. Структура праславянского слова (праславянское слово в генетическом гнезде) : монография. Гомель, 1997. 412 с.
10. Кочан І. М. Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позицій сьогодення. *Термінологічний вісник*. 2011. № 1. С. 156–162.
11. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика эрзянского языка : учебное пособие. Саранск : Типография «Красный октябрь», 2001. 208 с.
12. Масалева Н. В. Соматизмы в русской языковой картине мира : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Иваново, 2010. 14 с.
13. Меркулова В. А. Славянское *-žab-; праслав. *žagovъjъ 'высокий, прямой'. *Этимология, 1963*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 72–80.
14. Подгорная В. В. «Наивная анатомия» в английской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2016. 226 с.
15. Топоров В. Н. К этимологии слова *myslъ. *Этимология, 1963*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 5–13.
16. Хэмп Э. Miscellanea. *Этимология, 1970*. Москва : Наука, 1972. С. 263–270.
17. Хэмп Э. Дополнение к статье о слове *vumę. *Этимология, 1972*. Москва : Наука, 1974. С. 176.
18. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських мов. Етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. 323 с.
19. Krawczyk-Turpa A. Frazeologia somatyczna w gwarach polskich: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987. 270 s.

REFERENCES

1. Апресян Ю. Д. Integralnoie opisanie yazyka i sistemnaia leksikografiia [Integral description of the language and systemic lexicography]. *Selected works* : in 2 vol. Vol. 2. Moscow, 1995. 767 p. [in Russian]
2. Berdnikova T. A. Leksiko-frazeologicheskoe pole somatizmov: na material arkhangel'skikh govorov : diss. kand. filol. nauk [Lexico-phraseological field of somatisms: on the material of the Arkhangelsk dialects: dissertation for a Candidate degree in Philology] : 10.01.02. Moscow, 2000. 376 p. URL : <http://www.dslib.net/literatura-rosii/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arhangel'skih-govorov.html> [in Russian]
3. Berta E.T. Frazeologizmy iz somatychnym komponentom u suchasnykh uhorskii ta ukraiinskii movakh [Phraseologisms with a somatic component in modern Hungarian and Ukrainian languages]. *Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*. Vol. 20. 2017. Nr. 2. pp.54–62. [in Ukrainian]
4. Bilousenko P.I., Inshakova I.O., Kachailo K.A., Merkulova O.V., Stovbur L.M. Narysy z istorii ukraiinskoho slovotvorennia (imennykovi konfiksy) [Essays on the history of Ukrainian word formation (noun affixes)]. Zaporizhia; Kryvyi Rih, 2010. 480 p. [in Ukrainian]

5. Weintraub R. M. O somaticheskoi frazeologii v russkom yazyke [On semantic phraseology in the Russian language]. *Lexical units of the Russian language and their study*. Tashkent, 1980. pp. 51–55. [in Russian]
6. Valodzina T. Tsela chalaveka: slova, mif, ritual [The human body: words, myth, ritual]. Minsk : Tekhnologiia, 2009. 431 p. [in Belarusian]
7. Vezhbitskaia A. Yazyk. Kultura. Poznanie [Language. Culture. Cognition] / tran. from English ; Ed. by M. A. Kron-gaus. Moscow : Russkie slovari, 1996. 416 p. [in Russian].
8. Diachenko N. M. Nominatyvni polia somatyzmiv ta vidsomatychnykh utvoren v ukraiinskykh dialektakh : dys. ... kand. filol. nauk (Nominative fields of somatisms and somatic derivatives in Ukrainian dialects) : 10.02.01. Kyiv, 2008. 408 p. [in Ukrainian]
9. Kozlova L. M. Struktura praslavianskogo yazyka (praslavianskoie slovo v geneticheskom gnezde) [The structure of the Proto-Slavic word (Proto-Slavic word in the genetic family) : monograph. Gomel, 1997. 412 p. [in Belarusian]
10. Kochan I. M. Ukrainski terminolohichni slovnyky 20-kh rokiv XX stolittia z pozytsii siohodennia [Ukrainian terminological dictionaries of the 20s of XX century from today's point of view]. *Terminology bulletin*. 2011. Nr. 1. pp. 156–162. [in Ukrainian]
11. Kochevatkin A. M. somaticheskaiia leksika erzianskogo yazyka : uchebnoie posobiie [Somatic vocabulary of the Erzyan language: a study guide]. Saransk : Typography “Krasnyi oktiabr”, 2001. 208 p. [in Russian]
12. Masaleva N.V. Somatizmy v russkoi yazykovoii kartine mira : avtoref. diss. kand. filol. nauk [Somatisms in the Russian worldview : abstract of dissertation for a Candidate degree in Philology] : 10.02.01. Ivanovo, 2010. 14 p. [in Russian]
13. Merkulova V. A. Slavianskoie *-žab-; praslavianskoie *žarovъjъ ‘vysokii, priamoi’ [Slavianskoie *-žab-; Proto-Slavic *žarovъjъ ‘tall, straight’]. *Etymology, 1963*. Moscow : Publishing AN USSR, 1963. pp. 72–80. [in Russian]
14. Podgornaiia V. V. “Naivnaiia anatomiia” v angliiskoi yazykovoii kartine mira : diss. kand. filol. Nauk [“Naive Anatomy” in the English worldview : dissertation for a Candidate degree in Philology] : 10.02.04. St. Petersburg, 2016. 226 p. [in Russian]
15. Toporov V. N. K etimologii slova *mysl’ [To the etymology of the words *mysl’]. *Etymology, 1963*. Moscow : Publishing AN USSR, 1963. pp. 5–13. [in Russian]
16. Hamp E. Miscellanea. *Etymology, 1970*. Moscow : Nauka, 1972. pp. 263–270. [in Russian]
17. Hamp E. Dopolneniie k statie o slove *vymę [Addition to the article on the word *vymę]. *Etymology, 1972*. Moscow : Nauka, 1974. p.176. [in Russian]
18. Tsaruk O. Ukrainiska mova sered inshykh slovianskykh mov. Etnolohichni ta hramatychni parametry [The Ukrainian language among other Slavic languages. Ethnological and grammar parameters]. Dnipropetrovsk : Nauka i osvita, 1998. 323 p. [in Ukrainian]
19. Krawczyk-Tyrpa A. Frazeologia somatyczna w gwarach polskich: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987. 270 s. [in Polish].